

Slovenska kulinarična dediščina kot izhodišče za razvijanje poimenovalne zmožnosti na razredni stopnji

Ines Voršič*

Potrjeno – Accepted: 18. 7. 2023 | Objavljeno – Published: 16. 8. 2023

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 811.163.6'37:[39:641.56]

Ines Voršič: Slovenska kulinarična dediščina kot izhodišče za razvijanje poimenovalne zmožnosti na razredni stopnji. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 94=59(2023), 1, str. 113–138

Preučevanje značilnih jedi je domena predvsem etnologije, pričujoči prispevek pa temeljna spoznanja etnoloških študij o prehranski dediščini Slovencev povezuje z jezikovnodidaktičnim vidikom razvijanja poimenovalne zmožnosti na razredni stopnji in pokaže, kako je mogoče širiti besedišče in krepiti sporazumevalno zmožnost, hkrati pa spoznavati kulinarično dediščino kot del slovenske tradicije in narodne identitete ter razvijati pozitiven odnos do nje.

Ključne besede: slovenščina, poimenovalna zmožnost, besedišče, kulinarična dediščina.

1.01 Original Scientific Article
UDC 811.163.6'37:[39:641.56]

Ines Voršič: Slovenian culinary heritage as a starting point for developing naming skills at classroom level. Review for History and Ethnography, Maribor 94=59(2023), 1, pp. 113–138

The study of typical dishes is primarily the domain of ethnology, whereas the present article connects the basic findings of ethnological studies on the food heritage of Slove-

* Doc. dr. Ines Voršič, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, ines.vorsic@um.si

nians with the linguistic-didactic aspect of developing naming skills at the classroom level and shows how it is possible to expand vocabulary and strengthen communicative skills, while at the same time learning about culinary heritage as part of the Slovenian tradition and national identity, and developing positive attitudes towards it.

Keywords: Slovenian, naming skills, vocabulary, culinary heritage

UVOD

Hrana je ena od temeljnih dobrin, tistih, ki slehernemu človeku zagotavljajo preživetje, prehranjevanje pa posledično ena od temeljnih dejavnosti človekovega vsakdanjika – zadovoljevanja bioloških oz. fizioloških potreb. Besedišče, pomensko vezano na (pre)hrano, tako sodi v nujni korpus besed, s katerim se človek seznanja v svojem (in tudi katerem koli drugem) jeziku. Vendar pa hrana še zdaleč ni samo snov, ki bi jo človek potreboval za obstoj. Ni namreč nepomembno, kaj in kako jemo, kdaj in s kom. Tudi v slovenskem prostoru so se skozi zgodovino oblikovale značilne prehranske navade. Te pa se tesno povezujejo z vprašanjem identitete (Godina Golija 2008: 125) – vse bolj se hrana prepozna kot identitetni simbol (Tivadar 2004), vse bolj se v prehranjevalnem diskurzu opozarja na pomen hrane pri potrjevanju nacionalne identitete (Jugović 2016).

Čeprav hrana pomeni človeku eksistencialno determinanto, se ne umešča samo na področje materialnih dobrin, marveč se identificira tudi v področju kulture. Kot kulturna dobrina se je začela dojemati z razcvetom etnoloških, antropoloških in zgodovinskih raziskav te tematike v drugi polovici 20. stoletja, ko je bila prepoznana kot eden temeljnih segmentov človeške kulture (Godina Golija 1996: 212). Po opredelitvi nemškega etnologa Güntherja Wiegelmanna (1986, povz. po Godina Golija 1996: 212) je hrana »dnevno realiziran in kontinuirajoč kulturni element«, med kulturne elemente, ki so dnevno realizirani, pa je po njegovem mnenju mogoče uvrstiti le še dva elementa – obleko in govor. V sodobnejših raziskavah se pogosto izpostavlja vpliv zunanjih dejavnikov na prehrano določenih skupin prebivalstva, zlasti naravnega okolja, gospodarstva, cerkve, države, in prepletenost prehrane z drugimi etnološko zanimivimi področji, npr. šegami, navadami, verovanjem in jezikom (Godina Golija 1996: 220).

Jezik in kultura sta neločljivi komponenti narodnosti. Resničnost te trditve se naslanja na zapis etnologa Slavka Kremenška (1978, povz. po Bokal 1996: 298), da je jezik s svojimi izraznimi oblikami neprecenljiv tolmač vsakokratnega kulturnega ustroja. Tudi Jerca Vogel (2014: 11) poudarja, da je »jezik neločljivo povezan z (nacionalno) kulturo, da ga ta okvirja in bistveno določa. Pogoj za ustrezno jezikovno delovanje je zato poleg praktičnega obvladovanja

sporazumevanja v tipičnih govornih položajih poznavanje svoje kulture, razumevanje, kaj v njej pomenijo posamezni pojmi, osebe, dogodki, dogajanja ..., pa tudi pozitivno stališče do nje.« Visoka raven jezikovnosporazumevalne kompetence v prvem (in tudi drugem/tujem) jeziku je pomemben dejavnik nacionalne ozaveščenosti, ki poleg odnosa do lastne kulture in jezika obsega tudi odnos do sobivajočih kultur in jezikov (Gomez Mikolič 2000: 103).

Tesna povezava etnologije in jezikoslovja oz. njegove leksikalne ravni je bila v teoretičnem razčlenjevanju slovenske etnološke misli že večkrat prepoznana (Bokal 1996) tudi na tematskem polju prehrane, še posebej z vidika zvrstnosti in časovne zaznamovanosti in v okviru paremioloških oz. frazeoloških raziskav.

V pričujočem prispevku bomo osvetlili jezikovnodidaktični pogled na kulinarčno dediščino kot izhodišče za razvijanje in krepitev poimenovalne zmožnosti otrok na razredni stopnji izobraževanja. Na eni strani učeči se širijo besedišče in krepijo jezikovno sporazumevalno zmožnost, na drugi pa prepoznavajo kulinarčno dediščino kot stalnost, ki ni le del zgodovine, ampak tudi del sodobnega življenja, in to z izrazito povezovalno vlogo. Prehrana je namreč zmeraj tudi »socialna dejavnost in akt komunikacije med udeleženci prehranjevanja« (Godina Golija 1996: 212–213).¹ Dediščina vsekakor nudi bogato izhodišče, da učeče se z večdisciplinarnim pristopom seznanjamo s specifičnimi oblikami in elementi življenja in kulture, po kateri se Slovenci razlikujemo od drugih narodov, za obstoj dediščine pa je bistvenega pomena prav posredovanje in poustvarjanje, s čimer mlajši pridobivajo in razvijajo občutek identitete, spoštovanja kulturne raznovrstnosti in ustvarjalnosti (Bednjički Rošar 2017: 55).

Ker je »prehrambna kultura odličen pokazatelj družbenih razsežnosti, dediščina kulinarčne kulture pa pomembna sooblikovalka naše narodne istovetnosti« (Bogataj 1992: 178–203) in ker predstavlja tematsko izrazito široko leksikalno polje, se zdi primerno izhodišče za razvijanje poimenovalne zmožnosti kot zmožnosti poznavanja, razumevanja in uporabljanja besed in besednih zvez na razredni stopnji osnovne šole, tj. pri učencih 1. in 2. vzgojno-izobraževalnega obdobja.

¹ Ima torej vlogo socialnega zблиževanja ljudi, hkrati pa je znana tudi njena vloga socialne segregacije, izražena npr. v prepovedi in omejitvi uživanja določene hrane, pijače določeni osebi oz. socialni skupini (prav tam).

METODOLOŠKI PRISTOP

Metodološki pristop narekujejo študije, proučujoče slovensko kulinarčno dediščino, v povezavi s splošnimi in operativnimi cilji, ki se v posodobljenem *Učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli* (v nadaljevanju *UN Slovenščina* 2018) nanašajo na razvoj poimenovalne zmožnosti v okviru razvijanja jezikovno-slogovne zmožnosti otrok na razredni stopnji, tj. pri učencih od 1. do 5. razreda osnovne šole. Nadalje v stiku umetnostnih besedil, pesmi, ki izvirajo iz ljudskega slovstva in omenjajo tipično slovensko jed, in neumetnostnih besedil, kuharskih receptov, ki predstavljajo sestavine in postopek priprave take jedi, ugotavljamo, kako lahko s pomočjo leksike, vezane na kulinarčno dediščino, razvijamo besedišče in uresničujemo omenjene cilje jezikovnega pouka.

O RAZVIJANJU BESEDIŠČA

Razvoj besedišča je proces pridobivanja novih besed, začne pa se razvijati zelo zgodaj – že novorojenčki imajo sposobnost razlikovanja glasov v vseh jezikih, približno do 6. meseca pa se pozornost usmeri na specifične glasove materne jezika, poudarjata Ljubica Marjanovič Umek in Urška Fekonja (2019: 2). Otrok torej veliko besed prepozna in razume, še preden spregovori prvo besedo, s prvo besedo pa se začne govor hitro razvijati in besedišče hitro širiti. V tem obdobju ima prominentno vlogo spodbudno družinsko okolje, saj so starši otrokov primarni zgled tudi z vidika razvijanja in širjenja besednega zaklada. Ob kakovostnem družinskem okolju je varovalni dejavnik za otrokov razvoj govora tudi vrtec, tako na ravni strukturne kot procesne kakovosti (Marjanovič Umek in Fekonja 2019: 4). Ko otrok prestopi šolski prag, pa pomemben zgled postane tudi učitelj.

Številne raziskave (npr. Muter, Hulme, Snowling in Stevenson 2004; Share in Leikin 2004, v Kolić-Vehovec, Pečjak, Ajdišek in Rončević 2008: 93) obseg otrokovega besedišča potrjujejo kot najmočnejšo prediktorsko spremenljivko bralnega razumevanja otrok in relevanten napovedovalec poznejše pismenosti v vseh pogledih. Na razvoj bralnega razumevanja poleg uporabe različnih strategij, ki izboljšujejo bralno razumevanje, pomembno vpliva prav razvoj besedišča (Marjanovič Umek, Fekonja Peklaj, Pečjak 2012: 66). Besedišče je namreč vezni element vseh štirih sporazumevalnih dejavnosti, ki se tudi razvijajo v medsebojni odvisnosti – poslušanja, govorenja, branja, pisanja.

Človekovo besedišče predstavlja zbirka besed, ki jih pozna in uporablja. Otrok je v prvi vrsti s poslušanjem in nato tudi z lastnim branjem izpostavljen veliki količini besed, vendar pa sam vseh besed, ki jih sliši, prebere in

tudi razume, ne uporablja. Tako je mogoče razlikovati med receptivnim in ekspresivnim besediščem. Receptivni besednjak sestoji iz besed, ki jih otrok razume, ko jih sliši ali bere, ekspresivni besednjak pa predstavljajo besede, ki jih otrok sam uporablja (Lorraine 2008) pri govoru in pisanju kot aktivnima komunikacijskima dejavnostma.

Zaradi vsega zapisanega je treba temelje za razvoj otrokovega besedišča vzpostaviti že zelo zgodaj, jih intenzivno širiti v predšolskem obdobju in nato krepiti ter poglobljati na vseh izobraževalnih stopnjah in pri vseh predmetnih področjih. Sledi podrobnejša predstavitev razvijanja in usvajanja besedišča kot komponente sporazumevalne zmožnosti na razredni stopnji izobraževanja v osnovni šoli.

O SPORAZUMEVALNI ZMOŽNOSTI

Najaktualnejše pojmovanje sporazumevalne zmožnosti v slovenskem prostoru prinaša *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje* (SEJO 2011), ki predstavlja osnovo za poučevanje jezikov v Evropi. Sporazumevalna zmožnost se opredeljuje kot sporazumevalna jezikovna zmožnost, ki se v ožjem pomenu deli na jezikovne, sociolingvistične in pragmatične zmožnosti. Za sporazumevalno zmožnost je v prvi vrsti nujna jezikovna zmožnost, ki obsega leksikalno, slovnično, semantično, fonološko, pravopisno in pravorečno zmožnost. Vse (pod)zmožnosti jezikovne kompetence so tesno prepletene, na poznavanje besedišča in sposobnost njegove uporabe pa se prvenstveno nanaša leksikalna zmožnost kot zmožnost, ki je sestavljena iz leksikalnih in slovničnih pravil. Med leksikalne prvine (SEJO 2011: 134–135) se štejejo: (1) stalne besedne zveze, ki so strukturirane iz več besed, a se učijo in uporabljajo kot celota (npr. pregovori, idiomatski izrazi, frazni glagoli); (2) enobesedne oblike, ki so polnopomenske besede (samostalnik, glagol, pridevnik, prislov). Kot slovnične prvine (prav tam: 135) se upoštevajo nepolnopomenske besede (pomožni glagoli, zaimki, predlogi, členki, vezniki). Sociolingvistična zmožnost se nanaša na družbene in kulturne okoliščine rabe jezika, pragmatična zmožnost pa se navezuje na funkcionalno rabo razpoložljivih jezikovnih virov (tvorjenja jezikovnih funkcij, govornih dejanj) z naslanjanjem na scenarije interakcijskih izmenjav.

Kakor izhaja iz (posodobljenega) učnega načrta za slovenščino v osnovni šoli (*UN Slovenščina* 2018), je razvijanje sporazumevalne zmožnosti učencev eden od ključnih ciljev sodobnega pouka pri predmetu slovenščina v osnovni šoli, in sicer v vseh treh vzgojno-izobraževalnih obdobjih. Marja Bešter Turk (2011: 121) sporazumevalno zmožnost pojasnjuje kot kompleksno zmožnost, ki jo konstituira več gradnikov: a) motiviranost za sprejemanje in sporočanje,

b) stvarno/enciklopedično znanje prejemnika in sporočevalca, c) jezikovna zmožnost prejemnika in sporočevalca, č) pragmatična/slogovna/empatična zmožnost prejemnika in sporočevalca, d) zmožnost nebesednega sporazumevanja prejemnika in sporočevalca, e) metajezikovna zmožnost prejemnika in sporočevalca. Razvijanje sporazumevalne zmožnosti neposredno oz. eksplicitno vključuje razvijanje jezikovne, tj. poimenovalne, upovedovalne, pravorečne, pravopisne, pragmatične in metajezikovne zmožnosti ter zmožnosti nebesednega sporazumevanja, posredno oz. implicitno pa tudi motiviranosti in stvarnega znanja (prav tam: 126). V nadaljevanju se osredotočamo na jezikovno zmožnost, kot jo predstavlja *UN Slovenščina 2018* in se uresničuje v pedagoški praksi.

Poimenovalna zmožnost kot komponenta sporazumevalne zmožnosti

Za celostno obvladovanje jezika nikakor ne zadostuje zgolj poznavanje pomena besede oz. pomenov besed, ampak je nujno tudi poznavanje pravil za povezovanje besed v razširjene enote, tj. stavke oz. povedi in besedila, ter pravil za njihovo slušno oz. vidno oblikovanje (Voršič in Ropič Kop 2020: 149). V procesu razvijanja jezikovne zmožnosti ima dominantno vlogo poimenovalna/besedna/slovarska zmožnost, vendar pa je v neločljivi povezavi z upovedovalno/skladenjsko/slovnično ter pravorečno in pravopisno zmožnostjo, kot jezikovne zmožnosti eksplicira Marja Bešter Turk (2011: 122). Sporazumevalna jezikovna zmožnost se tako razvija v medsebojni prepletenosti različnih jezikovnih ravni. Ker se prispevek omejuje na besedišče, se bomo v naslednjih vrsticah osredinili na poimenovalno zmožnost kot tisto, ki je za usvajanje in razvijanje leksikalnih kompetenc temeljna.

Poimenovalno (tudi besedno ali slovarsko) zmožnost Marja Bešter Turk (2011: 122) opredeljuje kot zmožnost, ki »odraža sporočevalčevo zmožnost poimenovanja prvin predmetnosti (bitij, stvari), njihovih lastnosti, njihove vrste, njihove količine, njihovega dejanja/stanja, sporočevalčevih miselnih procesov (vrednotenja, hotenja, prepričanja, doživljanja ...) itd. z besedami in stalnimi besednimi zvezami. Za prejemnika pa pomeni zmožnost razumevanja besed in stalnih besednih zvez, tj. da besede in stalne besedne zveze v njem vzbudijo pravilno predstavo določene prvine predmetnosti«.

Kot poudarja Lara Godec Soršak (2019), dobro razvita poimenovalna zmožnost z bogatim besediščem ni pomembna zgolj za uspešno sporazumevanje, temveč ima velik vpliv tudi na splošno znanje učencev, na njihovo motiviranost pri učenju in uspešnost v šoli.

UN Slovenščina (2018: 11) v okviru razvijanja jezikovne in slogovne zmožnosti že v 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju predvideva, da učenci

in učenke (1) poimenujejo bitja, predmete, dejanja ipd. v svoji okolici ali na sliki s knjižnimi besedami in besednimi zvezami; (2) razlagajo dane besede oz. besedne zveze iz besedila in jih smiselno uporabljajo v svojem besedilu; (3) navajajo knjižne besede, ki so del istega tematskega polja, z nasprotnim, enakim, ožjim ali širšim pomenom; (4) tvorijo manjšalnice in ljubkovalnice, ženski par moškemu in obratno, samostalniške izpeljanke iz glagolov (za živega in neživega vršilca dejanja, za dejanje in prostor dejanja) ter pridevniške izpeljanke iz samostalnikov (za svojino in snovnost) ipd. Učenci in učenke v tem obdobju tudi že zaznavajo rabo ekspresivnih besed, (ob koncu vzgojno-izobraževalnega obdobja) ločujejo pomensko podobne besede in razlagajo pomene manj običajnih oz. neobičajnih besed. V okviru razvijanja recepcijske zmožnosti s tvorjenjem/(po)ustvarjanjem (zlasti ob umetnostnih besedilih) pa med drugim razvijajo občutek za zvočnost jezika, in sicer tako, da iščejo rimane besede, »izmišljajo si nove besede (tudi nesmiselnice), besede daljšajo in krajšajo; tvorijo nove besede po vzorcu iz besedila, /.../ sestavijo besedilo, v katerega smiselno vključijo nove tvorjenke« (UN Slovenščina 2018: 17).

V 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju učenci in učenke poimenovalno zmožnost po UN Slovenščina (2018: 21) razvijajo tako, da: (1) razlagajo dane besede oz. besedne zveze iz besedila in jih smiselno uporabljajo v svojem besedilu; (2) navajajo knjižne besede z nasprotnim, enakim, ožjim in širšim pomenom in besede iz iste besedne družine; (3) ob danem korenu navajajo knjižne besede iz iste besedne družine; (4) tvorijo pridevniške izpeljanke iz samostalnikov (za izvor in namembnost) ter samostalniške izpeljanke iz pridevnikov (za nosilca lastnosti, napravo in abstraktno lastnost) (5. in 6. razred); (5) razlagajo dane večpomenske besede in njihove pomene ponazarjajo v povedih; (6) v besedilu prepoznajo besede oz. besedne zveze s prenesenim pomenom in jih razložijo ipd.

Besedotvorje kot del poimenovalne zmožnosti

Čeprav je besedotvorno poglavje pri jezikovnem pouku nekoliko zahtevnejše (Stramljič Breznik 2020: 113) in ima opaznejše mesto v 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju, je iz zgoraj navedenih ciljev jasno razvidno, da so že v zgodnjem osnovnošolskem izobraževanju vključene tudi besedotvorne vsebine. To je vsekakor smiselno, saj je prav besedotvorje tisto, ki nas uči delati besede, s katerimi širimo besedišče. Otroci skupaj z besedami hitro, že v predšolskem obdobju, usvojijo tudi vzorce tvorbe, vendar pogosto po analogiji z drugimi besedami, ki jih slišijo v vsakdanjem sporazumevanju (Kranjc 1995/96: 325). S pomočjo interpretacije tvorjenih besed se vidi rast otrokovega besedišča, opazovati pa je mogoče tudi proces uzaveščanja pomena besede (prav tam: 316). Praktična vrednost besedotvorja se odrazi prav v uzaveščanju ponotranjenih

tvorbenih vzorcev, ki jih materni govorce jezika premoremo (Stramljič Breznic 2020: 120). A uspešno doseganje ciljev je mogoče le z ustrezno prilagoditvijo obravnave stopnji, zmožnostim in predznanju učencev. Namen pouka na razredni stopnji ni (in ne sme biti) v tem, da učeči se spoznajo in popolnoma usvojijo besedotvorje na analitični ravni, da tvorjenke morfemizirajo in ustrezno besedotvorno klasificirajo, pač pa da se postopoma vpeljejo v vzorce ubeseditve na sintetični ravni in v tem smislu opazujejo in prepoznajo podobnosti med besedami, kombinatoriko posameznih besedotvornih elementov, s ponavljanjem in pogosto rabo pa se jih učijo pravilno družiti. Kakor ugotavlja Simona Kranjc (1995/96: 325), proces tvorjenja besed – tudi po analogiji – poteka nezavedno, toda odvisno od otrokovega spoznavnega razvoja, ko pa mora otrok iskati med vzorci tvorbenih pravil, pogosto uporabi napačni vzorec.

Doseganje ciljev poimenovalne zmožnosti

Da bi učenec lahko uspešno in celostno razvil svojo sporazumevalno zmožnost, mora imeti torej ustrezno razvito besedišče, poleg tega pa ga mora tudi obvladati. Obvladovanje besedišča izkazuje s poznavanjem, razumevanjem in uporabo besedišča različnih predmetnih področij. Jasno pa je, da tega cilja učenec ne more doseči povsem sam, izredno pomembna je vloga učitelja. Njegova naloga je, da med poukom učence načrtno spodbuja k usvajanju besedišča (Petek 2022: 104), to pa na način, da so učenci aktivni soudeleženci v učnem procesu in intenzivno sodelujejo v dejavnostih, s pomočjo katerih usvajajo nove besede in poglobljajo razumevanje besed. Za uspešno usvajanje besedišča Paul Nation (2001) razpoznava sledeče strategije: ugibanje pomena s pomočjo konteksta, ugotavljanje pomena besede iz sestavnih delov besede, ugotavljanje glede na besedno družino, uporaba slovarja, učenje z učnimi kartami, jezikovni koščki in kolokacije. Tudi po navedbah Sonje Pečjak (2012) se pomen besed načeloma določa s pomočjo sobesedila, z analizo sestave besede, z rabo slovarja in učiteljevo razlago pomena. Pri strategiji uporabe sobesedila skušajo učenci iz drugih besed, stavkov oz. povedi v besedilu sklepati o pomenu besede, ki jim je neznana. Pri strukturni analizi učenci razčlenijo besedo na njene strukturne elemente, nato pa iz le-teh sklepajo o pomenu besede. Če učencem ob obeh omenjenih strategijah ne uspe razjasniti pomena besede, prideta v poštev raba slovarja in učiteljeva razlaga. Zlasti v nižjih razredih osnovne šole je nujno, da učenje sloni na igrivih in ustvarjalnih dejavnostih ter da se ob poslušanju, pogovarjanju, opazovanju, branju in pisanju besedišča širi tudi z igro. Med besedne oz. leksikalne igre spadajo npr. iskanje rim, sopomenk, protipomenk, iskanje besed, ki sodijo v

isto besedno družino, dopolnjevanje besed, zamenjava črk v besedi, dodajanje predpon, premetanke, iskanje vsiljive besede, vstavljanje manjkajočih besed v poved/besedilo itn. (Pečjak 2012), tudi npr. igre s pomanjševalnicami in povečevalnicami ali izmišljanje nenavadnih besed (Lipnik in Matič 1993). Učitelji si morajo prizadevati, da na igriv način spodbudijo tudi besedotvorno ustvarjalnost učencev. V predšolskem obdobju je ta namreč zelo živa, ker pa je v šoli pogosto ne spodbujamo v dovoljšnji meri, začne postopoma usihati (Kunst Gnamuš 1984: 129).

Razvijanje sporazumevalne zmožnosti pri pouku slovenščine izhaja iz obravnave neumetnostnih in umetnostnih besedil (*UN Slovenščina* 2018: 63). Učenci in učenke že v 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju ob sprejemanju, razumevanju, doživljanju in vrednotenju neumetnostnih besedil razvijajo tudi svojo metajezikovno zmožnost – pridobivajo znanje o vlogah jezika ter o značilnostih slovenskega knjižnega jezika (prav tam 2018: 8), ob razvijanju zmožnosti doživljanja, razumevanja in vrednotenja umetnostnih besedil pa pridobivajo tudi literarnovedno znanje, in sicer (med drugim) z obravnavo slovenskih ljudskih pesmi (prav tam: 19) v 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju, v 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju pa v vsakem razredu spoznajo vsaj eno besedilo iz ljudskega slovstva (prav tam: 32). Čeprav je v učnem načrtu za slovenščino delež ljudskega slovstva v primerjavi z avtorsko književnostjo nizek,² menimo, da so ljudska besedila pomemben vir za spoznavanje materialne kulture, navad in običajev, življenja in mišljenja naših prednikov.

Strinjamo pa se s poudarki Mire Krajnc Ivič (2020: 208), da je pri razvijanju razumevanja besedil nujno treba preseči opazne delitve med jezikom in književnostjo, kajti vse strategije razumevanja umetnostnega besedila so potrebne za razumevanje neumetnostnega besedila in obratno – tako postanejo priložnost za razvijanje razumevanja besedil (s temelji v razumevanju besedišča) vse jezikovnokomunikacijske interakcije, v katerih učeči se sodeluje.

Razvijanje poimenovalne zmožnosti v luči medpredmetnih povezav

Prek sporazumevalnih (in drugih) dejavnosti učencev in učenk ter prek tem in vsebin obravnavanih besedil se slovenščina kot ključni splošnoizobraževalni predmet povezuje s prav vsemi drugimi predmetnimi področji, na kar ima pomemben vpliv dejstvo, da ni le učni predmet, ampak tudi učni jezik (*UN Slovenščina* 2018: 73). V vseh treh vzgojno-izobraževalnih obdobjih se predmet s cilji, z vsebinami in dejavnostmi učencev torej tesno povezuje z drugimi predmeti in pri njih kot učni jezik poleg pridobivanja stvarnega

² Razmerje med ljudskim slovstvom in avtorsko književnostjo je 1 : 99 % (Blažič 2019).

znanja pomembno prispeva k razvijanju sporazumevalne zmožnosti učencev. Za učinkovito učenje besedišča je izredno pomembno, da se ga nenehno rabi v različnih situacijah in pri vseh učnih predmetih (Rot Vrhovec 2022).

Uresničevanje splošnih (in operativnih ciljev) je opredeljeno za celotno vzgojno-izobraževalno obdobje, kar učiteljem omogoča, da avtonomno izbirajo hitrost obravnave ciljev in vsebin, njihovo zaporedje ter metode in oblike dela glede na potrebe, zmožnosti in pričakovanja učencev. Cilji in vsebine se nadgrajujejo in prepletajo (*UN Slovenščina* 2018: 63). Jezikovni pouk je s cilji, vsebinami in tudi dejavnostmi zasnovan tako, da omogoča povezovanje z jezikovnimi, naravoslovnimi in družboslovnimi predmeti, učenci na ta način uzaveščajo transkurikularno vlogo slovenščine kot učnega jezika. Zaželeno je, da učitelj aktualizira pouk ter pri učencih z različnimi jezikovnimi zanimivostmi iz aktualnega življenja utrjuje zavest o smiselnosti oz. življenjskosti učenja slovenščine (prav tam: 63–64).

SLOVENSKA KULINARIČNA DEDIŠČINA KOT IZHODIŠČE ZA RAZVIJANJE POIMENOVALNE ZMOŽNOSTI

Kakor je raznolika slovenska pokrajina, je raznolika tudi slovenska kuhinjska kulinarika, ki je na stičišču vplivov kuhinj Sredozemlja, Panonske nižine, alpskega sveta in Balkana izoblikovala okoli 170 značilnih jedi (Jugović 2016: 134). Nujno pa je treba izpostaviti, da zgodovinski razvoj in geografske danosti determinirajo kulinarične značilnosti posamezne regije, zato ne moremo govoriti o enotni kulinarični identiteti (Makarovič 1988/90, povz. po Stramljič Breznik 2014: 192). Dejstvo je, da je vsaka jed časovno, geografsko in družbeno pogojena, zato Maja Godina Golija (2006: 103–104) poudarja, da slovenska kulinarična dediščina ni enovita in za celoten slovenski prostor ne poznamo tipičnih slovenskih jedi – ustrezneje je govoriti o značilnih regionalnih jedeh, ki so vsakdanje, postne ali praznične, zaradi česar se med seboj tudi razlikujejo. Ker so bile v preteklosti nekatere jedi značilne samo za določene starostne ali družbene skupine, tudi ne moremo govoriti o splošno razširjenih in priljubljenih slovenskih jedeh (prav tam). Meje geografskih regij z naravnimi danostmi in socialni položaj so torej tisto, kar je po spoznanjih raziskovalcev v preteklosti najizraziteje vplivalo na oblikovanje prehranskih navad Slovencev. To potrjuje tudi frazeološko naravnana raziskava Irene Stramljič Breznik (2014: 191–207), ki ugotavlja, da so v slovenskih frazemih pogosto ohranjene zgolj tiste jedi, ki so bile zaznamovane bodisi z geografsko razširjenostjo bodisi s socialno noto.

Pregled kuharske literature in pokrajinsko zasnovanih etnoloških študij kaže, da so bili med slovenskimi vsakdanjimi jedmi najpogosteje močniki,

juhe, žganci, kaše, kruh in mleko ter zelje, repa in fižol. Med mesnimi jedmi je v ospredju svinjina v obliki klobas in suhomesnatih izdelkov, med močnatimi pa so najprepoznavnejši štruklji, potice in zlivanke (Novak in Lenarčič 2009: 682). Med izrazito prepoznavnimi jedmi so še idrijski žlikrofi, jota, prekmurski bograč, prekmurska gibanica, pražen krompir, ričet, matevž, bujta repa (Jugović 2016: 134).

Pričujoči prispevek spoznanja etnoloških študij prenaša v šolski prostor in v središče obravnave postavlja razvijanje poimenovalne kompetence pri pouku slovenščine na razredni stopnji, zato se osredotočamo na kulinarčno dediščino, kot jo izpričujejo ljudska umetnostna in kuharska neumetnostna besedila, prilagojena otrokom. Področje (narodne) kuhinje namreč omogoča posrečene povezave jezikovne in literarnovedne ravni, saj ljudsko slovstvo pogosto omenja različne jedi in prehranske sestavine. Da gre za privlačno in učinkovito povezavo, potrjuje več kakovostnih del, ki ljudsko besedno umetnost vežejo s kuharskimi recepti.³

Kot izhodišče smo izbrali zbirko ljudskih pesmi *Pastirica žgance kuha* (Pušenjak 2022). Zbirka prinaša izbor dvanajstih ljudskih pesmi iz slovenske dediščine in z njimi povezanih kuharskih receptov ter tako ponazarja povezavo umetnostnih in neumetnostnih besedil. V umetnostnih besedilih, ljudskih pesmih, se jed (ali sestavina jedi) pojavi že v naslovu ali kot motiv, neumetnostno besedilo pa je kuharski recept, ki opisuje postopek priprave jedi, ki je v pesmi omenjena, ali kakšne podobne jedi – izbira in zasnova kuharskega recepta ob pesmih sledi načelu enostavnosti, saj so ciljni bralci otroci. Pesmi *Po Koroškem, po Kranjskem* npr. sledi kuharski recept za ajdov kruh, pesmi *Igraj v kolo, jabolko* je pripisan kuharski recept za pripravo jabolčnega zavitka.

Z vidika ustreznosti izbire besedil je treba izpostaviti dvojje. Kadar se pri obravnavi umetnostnega besedila v središče postavlja načrtno opazovanje in usvajanje besedišča oz. širjenje leksikalnih zmožnosti, je pomembno, da je besedilo krajše in enostavnejše ter učencem že znano, saj v tem primeru lažje usmerijo pozornost na obliko. Ljudske pesmi temu kriteriju zadostijo. Kuharski recept se kot opis postopka z besediloslovnega vidika obravnava šele v 8. razredu osnovne šole, a ker se kot tipične značilnosti opisa postopka na ravni vsebine navajata aktualnost in zanimivost, na ravni oblike kratkost ter jedrnatost oz. zgoščenost, na jezikovni ravni pa jasnost, razumljivost, natančnost

³ Npr. *Pravljica, pogrni se: za mizo s pravljичnimi junaki* (2021) Klarise M. Jovanović, ki je uporabila v zgodbah prepoznavne motive, npr. o puljenju repe; dodani so kuharski recepti. Leta 2022 so izšle *Slovenske pripovedke* (priredba pripovedk in spremna besedila Dragica Haramija, recepti Anka Peljhan, ilustracije Igor Šinkovec), zbirka slovenskih ljudskih pravljic in pripovedk, ki omenjajo hrano ali sestavine neke jedi, sledijo recepti tradicionalnih slovenskih jedi, nato pa so zapisane različne zanimivosti, povezane s hrano, zelišči, prazniki, običaji, pregovori ipd.

in nazornost pri predstavitvi izvedbe postopka (Filo 2021: 80), se zdi primer- no besedilo za mlajše bralce in je kot izhodiščno besedilo lahko uporabljeno tudi v nižjih razredih osnovne šole. Gre za besedila, ki so oblikovno ustaljena in pregledna, pogosto avtentična, zagotovo pa tudi aktualna in razširjena – opazen je namreč trend naraščanja izdaj slikanic in ilustriranih kuharskih knjig za otroke,⁴ kar smo že omenili. Prehranske navade se oblikujejo že v otroštvu, kuhanje in peka pa sta dejavnosti, s katerima se otroci vsaj posredno srečujejo v svojem vsakdanjem življenju. Zato je smiselno, da že zgodaj spoznajo temeljne pojme s področja prehrane, se seznanijo z osnovnimi živili in hranilnimi snovmi, spoznajo, zakaj te snovi potrebujemo, se naučijo, kaj pomenijo različne kratice in merske enote (Jaklitsch Jakše in Haramija 2021: 379). In čeprav gre pri kuhanju in peki za opravilo, ki zahteva pozornost, doslednost in pazljivost, je lahko hkrati ustvarjalno in razvedrilno opravilo.

Slovenska dediščina je izredno bogata tako s kulinaričnega kot slovstvenega vidika, ki ju v tem prispevku povezujemo, zaradi omejitve na primeren obseg pa predstavljamo zgolj nekatere jedi, ki se prepoznavajo kot kulinarični element slovenstva – potico kot simbol slovenske kulinarične dediščine (Godina Golija 2014: 56) in žgance ter repo in fižol, ki so (bile) v slovenski kulinarki ene temeljnih vsakdanjih jedi.

Potica

Med dobrine, ki pomembno sooblikujejo narodno identiteto Slovencev z vidika prehranske kulture, gotovo sodi potica, »slovenska praznična narodna jed, pecivo iz kvašenega razvaljanega, z različnimi nadevi namazanega testa, zvitega in položenega na namaščen pekač ali v rebrast model in spečenega v pečici« (Novak in Lenarčič 2009: 862). Skoraj zagotovo je jed, ki jo tudi otroci že poznajo.

Za izhodišče, ki služi ciljem razvijanja poimenovalne zmožnosti, je mogoče uporabiti pesem *Mat' potico pečejo* – čeprav je ob pesmi v zbirki *Pastirica žgance kuha* (Pušenjak 2022: 20) dodan recept za preste, ki so v pesmi prav tako omenjene. V pesmi lahko učenci dokaj hitro zaznajo, da so nekatere besede, samostalniki *mati* in zaimki *meni*, zapisane z opustitvijo končnega *i*, »*Mat potico pečejo, men pa nič ne rečejo*«, in v skladu z učnim načrtom neknjižno zapisane besede nadomestijo s knjižnim zapisom.

⁴ Pregled kuharskih knjig, ki so primerne za otroke, prinaša prispevek *Razvijanje družinske pismenosti in medkulturnih odnosov ob kuharskih knjigah za (predšolske) otroke* (Jaklitsch Jakše in Haramija 2021).

Leksem *potica* se pojavi že v naslovu in prvi kitici pesmi, v drugi so omejnjeni *piškoti*, v tretji *preste* in v četrti *torta*. To omogoča učencem prepoznavanje besed istega tematskega polja, ob tem lahko poiščejo nadpomenko, npr. za *potico*, *piškot* in *torto* – *sladico* ali *slasčico*. Obenem je mogoče vsem štirim leksemom poiskati tudi manjšalnico: *potica* → *potička*, *potičica*; *piškot* → *piškotek*, *presta* → *prestica*, *torta* → *tortica*.

Za slovenski prostor je najznačilnejša pehtranova potica, za najbolj priljubljeno pa velja orehova potica. Kot ugotavlja Maja Godina Golija (2014), poznamo več kot dvajset vrst potic, po podatku v opisu enote nesnovne kulturne dediščine pa celo več kot sto⁵. Potice razlikujemo glede na moko, iz katere je pripravljeno testo, in glede na nadev. Navajanje nadevov hitro izkaže uporabnost za izpeljavo izsamostalniških pridevnikov s pomenom snovnosti: po vzoru *orehova potica* lahko učeči se izpeljujejo snovne pridevnike z različnimi obrazili, npr. *potica z nadevom iz rozin je rozinova potica*; *drobnjak* → *drobnjakova potica*, *ajda* → *ajdova*, *mak* → *makova*, *lešnik* → *lešnikova*, *žemlje* → *žemljeva*, *med* → *medena*, *čokolada* → *čokoladna*, *skuta* → *skutna*. V Sloveniji je najstarejša potica z nadevom iz pehtrana – ponekod ji rečejo kar *pehtranka*, drugod, ker je *pehtranova*, jo imenujejo *pehtranovka*; besedi sta v sopomenskem odnosu oz. sopomenki, kar zmorejo prepoznati tudi učenci. Po danem vzoru je v učnem procesu mogoča tvorba tudi višjestopenjskih samostalniških izpeljank iz pridevnikov, npr. *mlinci* → *mlinčeva potica* → *mlinčevka*, *ocvirki* → *ocvirkova potica* → *ocvirkovka*. *Ocvirkovka* ima prav tako sopomenski izraz *špehovka*. To v primerjavi z naštetimi primeri npr. omogoči prepoznavanje strukturnih sestavin tvorjenke oz. obratni pristop: *špehovka* ← *špehova potica* ← *špeh*. Sicer pa je *špeh* pogovorni izraz za *slanino*, kar znova napelje na iskanje knjižnih sopomenk.

Medtem ko se doslej naštete potice razločujejo glede na ključno sestavino nadeva (ali tudi testa), poznamo še potice, imenovane glede na pokrajino, iz katere izhajajo, npr. *belokranjska potica*. Tak primer kot zgled omogoči izpeljavo pridevnikov vrstne svojine ob zapisanih samostalniških jedrih, npr. Prekmurje – *prekmurska* gibanica, Pohorje – *pohorska* omleta, *Idrija* – *idrijski* žlikrofi, tako pa učenci spoznajo še nekatere druge značilne jedi, medtem ko njihova poimenovanja poudarjajo tudi geografsko pestrost kulinarike.

Izhodišče za iskanje protipomenk je mogoče najti v nekaterih pridevnikih ali prislovih, ki jih najdemo v zapisanem kuharskem receptu za *preste*, npr. *trd* – *mehek*, *dolg* – *kratek*, *tanek* – *debel*; *hitro* – *počasi*.

⁵ Opis enote nesnovne kulturne dediščine: *Peka potic*, 14. 12. 2021. Pridobljeno 27. 3. 2023, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/NESNOVNA/RNSD_SI/Rzd-02_00098.pdf.

Kot narečni zanimivosti je ob potici mogoče izpostaviti narečni sopomenki *gubanica* (na Primorskem) in *povitica*⁶ (v Beli krajini in Prekmurju). Učencem je lahko prepuščeno ustvarjalno razmišljanje, od kod izhajata izraza. V nasprotju s prej imenovanimi poticami, ki se v glavnem poimenujejo po sestavini, poimenovanji *gubanica* in *povitica* izvirata iz pridevnikov, izhajajočih iz glagolov, ki določajo način priprave jedi, torej *gubanica* je zato, ker jo *gubamo* in je *gubana*, *povitica* zato, ker jo *povijemo* in je *povita*. Po tem zgledu lahko učenci iščejo podobne rešitve, npr. za *zloženko* (← *zložen* ← *zložiti*), ki je enobesedni sopomenski izraz za še eno slovensko kulinarčno posebnost – *potratno potico*. Najbrž bi vprašanje, zakaj se potica imenuje *potratna*, zahtevalo od učencev nekaj več premisleka, ob učiteljevi pomoči pa bi ugotovili, da je *potratna* zato, ker je, s sopomenko, *razkošna* – vsebuje namreč različne nadeve. Z vidika besnodružinskega obsega ima leksem *potica* skromno besedno družino,⁷ pobuda za razmislek pa je lahko npr. vprašanje, kaj je *potičnica*. Gre seveda za posodo (navadno ločeno), v kateri se peče potica. Ker je posoda namenjena za peko *potice*, se imenuje *potična posoda*, uporabniki pa so zvezo poenobesedili v *potičnico*.

Že iz naslova pesmi gre razbrati, da potico *pečemo*, mnoge gospodinje jo *pečejo* v posebnem *pekaču* – učenci lahko najdejo celo vrsto besed, ki izhajajo iz istega korena, npr. *peči*, *speči*, *popeči*, *zapeči*, *pek*, *pekov*, *pekovka*, *peka*, *peč*, *pečica*, *pekač*, *pečen*, *pečenje*, *pečenka*, *pečenica*, *pečenjak*. Na ta način širijo besedno družino, znotraj te pa po vzorcih, ki jih (s)poznajo, iščejo vzporednice, npr. za tvorbo manjšalnic (npr. *pečka*, *pečica*), tvorbo samostalniških izpeljank iz glagolov za vršilca dejanja (npr. *pek*) in dejanje (npr. *pečenje*), tvorbo ženskega para moškemu (npr. *pekovka*), pridevniških izpeljank iz samostalnikov za svojino (npr. *pekov*, *pekovkin*). Po zgledu leksema *pekarna*, ki označuje prostor, lahko učeči se iščejo podobne izpeljanke oz. izpeljanke z istim priponskim obrazilom, npr. *kavarna*, *keksarna*, *mlekarna*, *oljarna*, *sirarna*, *slasčičarna*, *sladoledarna*. Kot izhodišče lahko služi kuharski recept za preste, ki sledi pesmi, saj lahko iz navodila za pripravo učenci izpišejo besede istega korena, npr. *pekač*, *peči*, *pečica*, *pečen*, starejše učence pa je mogoče opozoriti še na zveze tipa *peki papir*.

Med smiselnimi nalogami za širjenje besedišča s pomočjo besednih družin je snovanje (po)ustvarjalnih pesmic ali zgodbic, v katerih učenci uporabijo

⁶ *Etimološki slovar* (Snoj 2016) pojasnjuje, da je izraz *potica* nastal v nar. razvoju iz star. *povitica* (16. stol.), kar je izpeljano iz trnega deležnika **pōvītъ* 'povīt' glagola **povīti* in prvotno pomeni 'povito, zavito pecivo, zavitek' (Be III, 96). Nekateri pa menijo, da izraz prihaja iz latinske besede *potissimus*, ki pomeni 'nekaj najboljšega, najvišjega' (Godina Golija 2014: 56).

⁷ Po SSKJ 2 ob *potička*, *potičica*, *potičnica* le še nar. *potičevje* 'nadev za potico'.

čim več besed, izhajajočih iz istega korena. Istokorenske tvorjenke so ključni primer tako pomenske kot oblikovne povezanosti in nudijo smernice, kako po določenem vzoru tvoriti novo besedje – ustvarjalno in domiselno, kar je konec koncev tudi ključno vodilo usvajanja znanja pri otrocih. Primer za zapolnjevanje besednih družin z izvirnimi novotvorjenkami, ki služijo besedni igri in ustvarjalnosti, je sledeč: če je *pek tisti, ki peče*, in npr. *picopek tisti, ki peče pice*, kako se imenuje *tisti, ki peče potice*? To je lahko npr. *poticopek*. Nadalje to predstavlja izhodišče za podobne tvorjenke, ki jih učenci navajajo, iz njih pa skušajo tvoriti tudi ženske pare k moškospolskim tvorjenkam, npr. *poticopekovka, tortopekovka* ipd.

Nenazadnje pa se z besedo *potica* lahko učenci poigrajo tudi tako, da v njej poiščejo druge besede, ki poimenujejo jed – zlahka najdemo v besedi *potica* podomačeno besedo *pica*, ki je italijanska jed, znana po vsem svetu, pri otrocih pa bržkone še posebej priljubljena. In to je lahko odlična napeljava k medkulturnim povezavam. Zanimivo – *pica* je v bistvu vrsta *pite* (Novak in Lenarčič 2009: 820), prav besedo *pita* pa bi z nekaj truda učenci v besedi *potica* tudi našli. Ravno tako lahko najdejo še besede z drugih tematskih polj, npr. *pot, top, ptica, opica, copat ...* Pri tem je učence treba opozoriti na to, da besede, ki imajo v delu enako črkovno oz. glasovno zaporedje, ne pripadajo nujno isti besedni družini.

Žganci

Žganci so omenjeni že v naslovu izbrane pesniške zbirke, recept za koruzne žgance pa sledi ljudski *Na planincah lušno biti* (Pušenjak 2022: 12). V pesmi učenci lahko poiščejo neknjižne besede in jih nadomestijo s knjižnimi sopomenkami, npr. *lušno* – pog. prijetno, zabavno, *špas* – niž. pog. potegavščina, šala, hkrati pa umetnostno besedilo omogoča iskanje manjšalnic, npr. *planince* ← *planine*, *dolinca* ← *doline*, *kravca* ← *krava* z obrazilom *-ca* kot reducirano različico pogostejšega obrazila *-ica*, kar omogoča izpostavitvev jezikovnih različic *planinca* – *planinica*, *dolinca* – *dolinica*, *kravca* – *kravica*. Podobno lahko izpostavimo *pastirc* – *pastir* kot reducirano različico obrazila v leksemu *pastirec*. Sopomensko različico manjšalnice bi lahko poiskali tudi v leksemu *pastirček*. Na variantnost obrazil naletimo tudi ob manjšalnicah ženskega para, tj. *pastir* → *pastirica* → *pastiričica*, *pastirička*. V pesmi najdemo besede, ki niso zapisane manjšalno, manjšalnice pa lahko izpeljejo učenci, npr. *mleko* → *mlekec*, *lonec* → *lonček*, *žganci* → *žgančki*; *megla* → *meglica*, *muha* → *mušica*; *sonce* → *sonček*, *soncece*.

V verz *Na planincah lušno biti, tam je dosti mleka piti* je omenjeno tudi *mleko*, ki nudi možnosti za dopolnjevanje besedne družine, npr. *mlekar*,

mlekarjev, mlekarica, mlekarka, mlekaričin, mlekec, mlečen, mlečnat, mlekarna, mlekarkstvo.

S pomočjo kuharskega recepta se učenci seznanijo s sestavinami in postopkom priprave, ob tem pa z nekaterimi osnovnimi prehranskimi leksemi. Med sestavinami so *koruzna moka, slan krop*, pri čemer lahko učenci sami sklepajo na sestavini, ki ju še potrebujemo, tj. *sol* in *vodo, mast* in *ocvirki*. Žganci so narodna jed⁸ v obliki večjih ali manjših grudic iz moke ali zdroba, kuhanega v vodi (Novak in Lenarčič 2009: 1269–1270). Poleg koruznih žgancev poznamo še npr. žgance iz ajde oz. ajdove moke – *ajdove žgance* in žgance iz krompirja – *krompirjeve žgance*, kar je lahko enostavno izhodišče za prepoznavanje tvorbenih postopkov za izsamostalniško izpeljavo pridevnikov, ki imajo pomen snovnosti. Ob koruznih žgancih lahko učenci spoznajo še eno slovensko ljudsko jed, in sicer t. i. oženjene žgance – v slanem kropu skuhanemu krompirju dodajo ajdovo moko, napravijo na sredo luknjo in vrejo še nekaj časa, nato odlijejo vodo in pomešajo, med mešanjem prilivajo vročo mast, na koncu pa s kuhalnico oblikujejo žgance in jih potresejo z ocvirki. Ustvarjalni pogovor z učenci lahko spodbudi vprašanje, od kod oz. zakaj ime *oženjeni žganci*.

Tako potica kot žganci sodijo med močnate jedi, ki so za slovenski prostor, kot izkazujejo narodoslovne raziskave, tipične. Z učenci je mogoče govoriti o tem, da so *močnate* jedi tiste, ki vsebujejo moko. Del tradicionalne slovenske kulinarike je *močnik*, tj. močnata jed iz v vodi ali mleku zakuhane pšenične, koruzne ali ajdove moke (tudi zdroba). Po načinu priprave je zelo znan *usukani močnik* – iz moke, jajc in vode se med dlanmi napravijo oz. *usukajo* svaljki – *usukanci*, ki jih pozneje zakuhajo.

Repa in fižol

Besedilno izhodišče obravnave predstavlja ljudska pesem *Joj, joj, joj, repa in fižol* (Pušenjak 2022: 18), v kateri se kot živež omenjajo še *ribe, polenta* in *fige*. Kuharski recept, ki sledi, v naslovu ob *repi* in *fižolu* omeni še *krompir*. Za pripravo repe s krompirjem in fižolom, kot zahteva kuharski recept ob navedbi sestavin, potrebujemo *kislo repo, krompir, ščep soli, rjavi fižol, lovorjeve liste* in *mleto papriko*, v opisu postopka pa beremo, da je treba dodati še *ocvirke z mastjo* in *moko*. Ob besednih zvezah *kisla repa, rjavi fižol, lovorjev list* ipd. je opazno, da se poleg enobesednih leksemov spoznavajo tudi večbesedni,

⁸ Ob iztočnici narodna jed avtorja *Kuharske enciklopedije* (Novak in Lenarčič 2009) razlagata, da gre za izbrane kmečke jedi, ki jih delno izboljšajo, priredijo in ponudijo kot značilnost posameznega naroda – jedem, ki so med narodom že dolgo prisotne, rečemo tudi ljudske jedi.

ki jih učenci v zavest usvajajo kot stalne besedne zveze. Obenem so samostalniškojdrne besedne zveze z vrstnopridevniškim prilastkom lahko zgled, ob katerem učenci širijo besedišče na način, da poiščejo vrstni pridevnik za jedrno besedo *krompir*, npr. *sladki krompir*, *mladi krompir*, ali še druge vrste za fižol, npr. *beli*, *rdeči*, *stročji*. Ob besedni zvezi *lovorjev list* gre opozoriti tudi na dvojnico *lovorov list*. Primeri za spoznavanje sopomenskih razmerij na osnovi izhodiščnega besedila so lahko npr. *živež – hrana*, *fige – smokve*, za protipomenska razmerja pa npr. *kisla repa – sladka repa*, *večji (lonec) – manjši*, *hladna (voda) – topla*, *kuhan (krompir) – surov*, *vroča (zmes) – mrzla*, *dobro – slabo*, *dati – vzeti* ... V receptu omenjena živila omogočajo določanje nadpomenk, npr. za *repo*, *krompir*, *fižol*, *papriko*; za *lonec*, *ponev*, *kuhalnico*, *žlico*, podpomenke pa lahko poiščemo npr. za *ribe – postrv*, *krap*, *ščuka* idr.

Učni cilj, ki se nanaša na tvorbo manjšalnic, je mogoče razvijati ob primerih iz besedila, kot so npr. *repa* → *repica*, *voda* → *vodica*, *moka* → *mokica*, *krompir* → *krompirček*, *fižol* → *fižolček*, *ocvirki* → *ocvirčki*; *kuhalnica* → *kuhalničica*, *ponev* → *ponvica*, *lonec* → *lonček*, *žlica* → *žlička*, *pločevinka* → *pločevinkica*, *ura* → *urica*, *temperatura* → *temperaturica*, *minuta* → *minutka*, *minutica*.

Opis postopka za pripravo repe, krompirja in fižola je lahko izhodišče tudi za prepoznavanje besed iste besedne družine, npr. iskanje besed s korenomo *-kuh-*, saj v zapisanem besedilu najdemo *kuhaš*, *skuhaš*, *kuhan*, *kuhalnica*, obširna besedna družina korena pa omogoča nadaljnje dopolnjevanje tudi najmlajšim, npr. *kuhar*, *kuharček*, *kuharica*, *kuhinja*, *kuhinjica*, *kuhinjski*, *kuhanje*, *kuharija* ... Za izhodišče lahko izberemo leksem *krompir*, učenci pa tudi s pomočjo slovarja dopolnjujejo besedno družino, npr. *krompirjev*, *krompirček*, *krompirjast*, in spoznavajo njim morebiti še manj znano besedje, npr. *krompirišče* 'njiva, na kateri je rasel krompir', *krompirjavec* 'kdor rad je krompir', *krompirjevka* 1. 'cima krompirja', 2. 'voda, v kateri se je kupal krompir'. Besedišče lahko učenci širijo tudi tako, da navajajo, kaj vse je lahko krompirjevo, npr. *krompirjeva juha*, *solata*, *krompirjev pire*, *golaž*, *krompirjevi cmoki*, *žganci* ipd., ali kakšen vse je lahko krompir, npr. *pražen*, *pečen*, *kuhan*, *ocvrt*, *pretlačen* ...

Med vrsticami pesmi je omenjena tudi *polenta*, jed, ki je podobna žgancem. Z nalogo dopolnjevanja lahko učenci iz zapisanega samostalnika izpeljujejo pridevnike, npr. *Polento navadno skuhamo iz koruznega* (← *koruza*) *ali drugega žitnega* (← *žito*) *zdroba ali moke, soli in vode*. *Znana je bela polenta, zakuhana iz pšeničnega* (← *pšenica*) *zdroba, poznamo pa tudi krompirjevo* (← *krompir*) *polento*.

Razpravo z učenci omogoča opazovanje glagolov z različnimi predponami, npr. *pre-liti*, *od-liti*, *za-liti*, *do-liti*; *s-kuhati*, *po-kuhati*, *pre-kuhati*, *v-kuhati*, *za-kuhati* ...

Na osnovi izbranih besedil, ki povezujejo ljudsko pesemsko in kulinarčno dedičino, ugotavljamo, da učenci ob njih lahko uresničujejo in dosegajo v učnem načrtu zabeležene cilje za razvijanje poimenovalne zmožnosti. Poimenujejo različna bitja, predmete, dejanja s knjižnimi besedami in besednimi zvezami, razlagajo besede in besedne zveze iz besedila. Ob obravnavanih besedilih se seznanjajo s pogostimi in splošnimi besedami s tematskega polja slovenske (nacionalne) kuhinje, npr. *fižol*, *krompir*, *kumina*, *mleko*, *moka*, *olje*, *repa*, *sol*, te besede pa so lahko iztočnice za višjestopenjske tvorjenke, npr. *moka* → *močnat* → *močnik*; *ocvirki* → *ocvirkova* → *ocvirkovka*. Obenem se seznanjajo s posebnim, avtohtonim besedjem, ki poimenuje značilne slovenske ljudske jedi, npr. *potica*, *pehtranovka*, *mlinčevka*, *žganci*. Besede in besedne zveze iz besedila lahko smiselno uporabljajo v svojem besedilu, npr. s poustvarjanjem pesmi, vezanih na druge narodne jedi, ki jih poznajo, ali na svojo najljubšo jed. Na ta način v skladu z učnim načrtom razvijajo tudi recepcijsko zmožnost; tvorijo sopomenske nize (nevtralna in zaznamovana raba); izmišljajo si nove besede (tudi nesmiselnice), besede daljšajo in krajšajo; tvorijo nove besede po vzorcu iz besedila. Zlahka uresničljiv je tudi cilj navajanja knjižnih besed z istega tematskega polja, učenci obenem iščejo in določajo različna razmerja med besedami. Že po sestavinah lahko npr. jedi skupinimo na *rastlinske*, *močnate*, *mlečne*, glede na priložnost pa npr. med *vsakdanje* in *praznične*. Učenčevo besedišče na nižji razredni stopnji se širi v veliki meri s prepoznavanjem pomenskih razmerij, v prvi vrsti nad- in podpomenskih razmerij, pozneje so- in tudi protipomenskih, npr. *repa*, *krompir* in *fižol* so vrsta zelenjave; *fige* so sadež; *figa* je sopomenka za *smokvo*. Protipomenske pare je mogoče iskati predvsem na osnovi pridevnikov, prislovov in glagolov, npr. *kisla* (*repa*) – *sladka* (*repa*), *zgornja* (*plast*) – *spodnja* (*plast*), *dosti* – *malo*, *spodaj* – *zgoraj*, *naliti* – *odliti*, *pokriti* – *odkriti*.

V 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju tvorijo učenci manjšalnice in ljubkovalnice, kar v veliki meri omogočajo sestavine in jedi, npr. *presta* → *prestica*, *riba* → *ribica*, *figa* → *figica*, *potica* → *potička*, *fižol* → *fižolček*, *piškot* → *piškotek*, pa tudi kuhinjski pribor, npr. *kuhalnica* → *kuhalničica*, *vilice* → *viličke*, *žlica* → *žlička*, ženski par moškemu in obratno, npr. *pastir* → *pastirica*, samostalniške izpeljanke iz glagolov za živega in neživega vršilca dejanja, npr. *kuhar*, *pek*; *tlačilka*, *pršilka*, prostor dejanja, npr. *pečica*. Glagoli v kuharskih receptih pogosto izpolnjujejo cilj tvorbe samostalniških izpeljank iz glagolov za pomen dejanja, npr. *brbotati* → *brbot*, *brbotanje*; *kuhati* → *kuha*, *kuhanje*; *mešati* → *mešanje*; *pečti* → *pečenje*, *peka*; *prilivati* → *prilivanje*; *rezati* → *rezanje*; *vreti* → *vrenje*, *vretje*; *vzhajati* → *vzhajanje*. Veliko možnosti ponujajo zlasti pridevniške izpeljanke iz samostalnikov za snovnost: npr. *riba* → *ribji*, *krava* → *kravji*, *fižol* → *fižolov*, *paprika* → *paprikov*, *ocvirki* → *ocvirkov*, *moka* → *močnat*, *mleko* → *mlečen*, *repa* → *repen*, pa tudi za svojino, npr. *mati* → *materin*, *pastir*

→ *pastirjev, pastirc* → *pastirčev, pastirica* → *pastiričin*. Na tematskem polju prehrane niso produktivne samostalniške izpeljanke iz pridevnikov za nosilca lastnosti, so pa zato produktivnejše tvorjenke s pomenom nosilnika lastnosti, npr. *fižolova* → *fižolovka*, *krompirjeva* → *krompirjevka*, *ocvirkova* → *ocvirkovka*, po tovrstnih zgledih pa lahko ob učiteljevih predlogih še npr. *bel* → *beljak*, *rumen* → *rumenjak*, *meden* → *medenjak*, *sladek* → *sladica*.

V 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju učenci v skladu z učnim načrtom ob danem korenu navajajo knjižne besede iz iste besedne družine, npr. *fižol, fižolček, fižolast, fižolov, fižolovec, fižolovka*, pri čemer si lahko pomagajo s slovarjem in ugotavljajo, da je npr. etn. *fižolčkati* 'igrati s fižolom', *fižolovina* 'fižolova slama', *fižolovica* nar. vzh. 'fižolova juha'. Učenci lahko ob besedilih tvorijo tudi pridevniške izpeljanke s pomenom uporabnosti ali namenjenosti, npr. *hladiti* → *hladilen, kuhati* → *kuhalen, mešati* → *mešalen*, in še samostalniške izpeljanke iz pridevnikov, ki poimenujejo napravo, npr. *hladilen* → *hladilnik, kuhalen* → *kuhalnik, mešalen* → *mešalnik*, ter lastnost, npr. *topel* → *toplota, kisel* → *kislota, slan* → *slanost*. Učenci lahko ob tovrstnih besedilih spoznavajo tudi večpomenske besede, npr. *figa* 1. 'nizko južno drevo z dlanastokrpimi listi ali njegov sočni, sladki sad', 2. 'zvitke v kroglasto obliko spetih las', 3. pog., pri zavrnitvi, zanikanju 'pest s palcem, položenim med kazalec in sredinec', 4. nav. mn. 'okrogel iztrebek, zlasti konjski', 5. pog., ekspr. 'kar je malo vredno, nepomembno' ... Ob besedilih, ki smo jih predstavili, pa je mogoče z učenci spregovoriti tudi o besedah in besednih zvezah s prenesenim pomenom, učenci lahko spoznavajo frazeme in pregovore ter ugotavljajo, kaj so npr. *leteči žganci*,⁹ zakaj je *spanec boljši kot žganec* ('spanje je koristnejše kot jed')¹⁰ in kako je *govoriti, kot bi imel žgance v ustih* ('nerazločno, nerazumljivo').

S pomočjo kuharskih receptov se učeči seznanijo tudi z drugim besediščem, ki sodi na tematsko polje kuhinje, tj. s kuhinjskim priborom, npr. *čopič, kuhalnica, lonec, pekač, pokrovka, ponev, pršilka, skleda, tlačilka, vilice, žlica*. S pomenskega vidika pa lahko razglabljamo npr. o razliki med *pokrovom* in *pokrovko, loncem* in *lončkom, kuhalnikom* in *kuhalnico, vilicah* in *vilah*. Na ta način učenci spoznajo, da so prav obrazila tisti strukturni del besede, ki lahko bistveno vpliva na pomen.

Na leksikalni ravni so za kuharske recepte značilni tudi števniki, predvsem glavni, ter različni količinski izrazi oz. izrazi za merske enote, npr. *200 g (kvasa), 1 žlica (mlete paprike), ščep (sol), malo (masti)*. Ob prebiranju kuharskih

⁹ Frazem izhaja iz izvirnega poimenovanja znane, priljubljene jedi. Sestavina *leteči* ponazarja poreklo ocvrtih piščancev, ki živi lahko letijo, medtem ko so *žganci* kot pogosta in tipično slovenska jed tu prisposodba za priljubljeno jed sploh (Keber 2011).

¹⁰ Po reku *spanec je boljši kot žganec* je nastal frazem *vedeti, kdaj je čas za spanec in žganec*, ki pomeni, da vemo, kdaj se kaj spodobi početi (Keber 2011).

receptov se učenci tako seznanjajo tudi z naravnimi števili in številom 0 ter merskimi enotami, ki so del temeljnih učnih sklopov pri matematiki že v 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju (*UN Matematika* 2011). Že v 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju lahko usvajanje in razvijanje poimenovalne zmožnosti na osnovi besedil, ki odstirajo kulinarčno dediščino, smiselno povežemo tudi z vsebinami pri predmetu spoznavanje okolja, pri katerem učenci po učnem načrtu (*UN Spoznavanje okolja* 2011) spoznajo vidike življenja ljudi v preteklosti in danes tudi na področju prehrane ter spoznavajo pomen dediščine, v 4. in 5. razredu pa s predmetom družba, pri katerem učenci spoznavajo slovensko kulturno dediščino ter razvijajo pozitiven odnos do nje, razvijajo zavest o narodni identiteti in državni pripadnosti ipd. (*UN Družba* 2011).

ZAKLJUČEK

Čeprav je hrana nujni vsakodnevni segment človekovega življenja, ni zgolj eksistencialno potrebna dobrina. Prehranske navade so odraz socialnih in kulturnih dimenzij v preteklosti in danes, prehranska dediščina pa je tudi v sodobnem času ena bistvenih sestavnih, ki kreirajo narodno identiteto. Prispevek kulturno zavest, izvirajočo iz poznavanja kulinarčne dediščine, vpleta v razvijanje poimenovalne zmožnosti kot zmožnosti razumevanja besed in (stalnih) besednih zvez za prejemnika ter zmožnosti poimenovanja bitij, stvari, njihovih lastnosti, dejanj ipd. za sporočevalca (Križaj in Bešter Turk 2018: 11), in sicer na osnovi umetnostnih (ljudske pesmi) in neumetnostnih (kuharski recepti) besedil, ki odstirajo kulinarčno dediščino, upoštevajoč otroškega naslovnika. Pokaže se, da se ljudsko slovstvo in kulinarčna dediščina kot entiteti kulturne dediščine smiselno združujeta v procesu razvijanja poimenovalne jezikovne zmožnosti. Tematsko polje slovenske narodne kuhinje je izrazito široko in ponuja številne možnosti za navajanje knjižnih besed istega tematskega polja, prehranska leksika pa je preprosto izhodišče za tvorbo besed, kot jih narekujejo zlasti cilji, povezani z besedotvorjem. Navezava ljudskih pesemskih besedil in kuharskih receptov narodnih jedi je v učnem procesu funkcionalna posebej za spoznavanje tvorjenk izsamostalniške privedniške izpeljave s pomenom snovnosti (npr. *ajda* → *ajdov*, *krompir* → *krompirjev*, *mleko* → *mlečen*, *riba* → *ribji*), modifikacijske samostalniške izpeljave s pomenom manjšalnosti (npr. *potica* → *potička*, *presta* → *prestica*, *piškot* → *piškotek*, *žganec* → *žganček*), spoznavanje in tvorbo privedniških izpeljank iz samostalnikov za svojino (npr. *kuhar* → *kuharjev*, *kuharica* → *kuharičin*, *pek* → *pekov*, *pekovka* → *pekovkin*), samostalniških izpeljank iz glagolov za pomen dejanja (npr. *brbotati* → *brbot*, *brbotanje*; *kuhati* → *kuha*, *kuhanje*), opazovanje in usvajanje odnosov med besedami (npr. *žito*: *ajda*, *koruza*, *pšenica*; *figa*

– *smokva; hladen – topel, kuhan – surov*), dopolnjevanje besednih družin (npr. *krompir, krompirjev, krompirjevka, krompirjevec, krompirišče*). Učenci že ob prebiranju sestavin spoznavajo splošno besedišče s področja prehrane (npr. *moka, mleko, olje, repa, sol*), obenem pa prihajajo v stik s t. i. etnološkim besedjem (npr. *potica, močnik, usukanci*). Ob enobesednih leksemih se poučijo tudi o večbesednih leksemih (npr. *kisla repa, lovorov list*) in spoznajo besede oz. besedne zveze s prenesenim pomenom (npr. *leteči žganci*).

Raziskovanje značilnih jedi sodi na široko področje etnologije kot vede o materialni, družbeni in duhovni kulturi posameznih ljudstev oz. narodov. Prispevek pa nekatera temeljna spoznanja narodopisnih študij o prehranski dediščini Slovencev prenaša v jezikovni pouk slovenščine na razredni stopnji osnovne šole in v okviru ciljev razvijanja poimenovalne zmožnosti kot ene izmed ključnih podvrst jezikovne sporazumevalne zmožnosti pokaže, kako lahko učeči se dosegajo leksikalno kompetenco in hkrati spoznavajo dediščino kot del slovenske tradicije in narodne identitete, ob tem pa razvijajo tudi spoštljiv vrednostni odnos do nje. Z vključevanjem kulturne dediščine v pouk doprinašamo k njenemu ohranjanju in posredovanju naslednjemu rodu – le tako namreč obstoji. Učenci z razvijanjem pozitivnega odnosa do jezika in kulture svojega naroda razvijajo tudi pozitiven odnos do drugih kultur in jezikov drugih narodov ter narodnih skupin.

VIRI IN LITERATURA

Barbara Bednjički Rošer, Na poteh srečanj z dediščino v vrtcu. *Didakta*, 2017, 26 [i. e. 27], 194, str. 55–58. Pridobljeno 19. 4. 2023, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-10VN9U4L>.

Marja Bešter Turk, Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* 56, 2011, 3–4, str. 111–130.

Blažič Milena Mileva, Učni načrt za slovenščino v osnovni šoli (2011) v luči sodobnih pogledov na pouk mladinske književnosti, *Jezik in slovstvo* 2019, 64, 1, str. 11–19. Pridobljeno 9. 4. 2023, <https://dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-4FBNW2RO/8c08f55d-30c2-4379-88e6-2f9f9458933f/PDF>.

Janez Bogataj, *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana 1992.

Ljudmila Bokal, Materialna kultura glede na časovno zaznamovanost besed. *Traditiones*, 1996, 25, str. 297–307. Pridobljeno 12. 4. 2023, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-8JTMOUH>.

Tadeja Filo, *Vabilo, novica, poljudnoznanstveni prispevek in opis postopka v učbeniškem gradivu ter v projektu Slovenščina na dlani*. Magistrsko delo. Maribor 2021.

Lara Godec Soršak, *Zasnova šolskega slovarja za otroke v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju* (doktorska disertacija). Ljubljana 2019.

Maja Godina Golija, Teoretična izhodišča etnološkega proučevanja prehrane. *Traditiones*, 1996, 25, str. 211–221. Pridobljeno 12. 4. 2023, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-SECE86EP/484bd32b-05ff-4208-8d51-a1e5c23e14b6/PDF>

Maja Godina Golija, Materialne sledi kulture: prazniki in praznična miza Slovencev v 20. in 21. stoletju. V: Ingrid Slavec Gradišnik (ur.), *Etnološki pogledi in podobe*. Ljubljana 2008, str. 111–128.

Maja Godina Golija, Potica in njene zgodbe: Slovenci v Srbiji in simbolni pomen hrane. V: *Dve domovini: razprave o izseljenstvu = Two homelands: migration studies*, 2014, 39, str. 55–66. Pridobljeno 27. 3. 2023, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-BIUMLU72a77c0c-180d-4eed-8302-250a1f090038/PDF>.

Vesna Gomezel Mikolič, Narodna in jezikovna zavest kot konstitutivni sestavini etnične identitete in narodne ozaveščenosti. V: Inka Štrukelj (ur.), *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Ljubljana 2000, str. 99–107.

Katarina Jaklitsch Jakše, Dragica Haramija, Razvijanje družinske pismenosti in medkulturnih odnosov ob kuharskih knjigah za (predšolske) otroke. V: Dragica Haramija, Simona Pulko (ur.), *Pogledi na slovenščino kot neprvi jezik v zgodnjem izobraževanju*. Maribor 2021, str. 377–405. Pridobljeno 9. 4. 2023, <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/583>.

Tina Jugović, Pri sosedih za mizo: brežekvivalentna leksika in njene leksikografske rešitve v slovensko-hrvaškem in slovensko-srbskem slovarju. V: *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie* 5. Lublin 2015, str. 132–140. Pridobljeno 4. 2. 2023, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_zcm_2016_5_132.

Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana 2011. Pridobljeno 10. 4. 2023, www.fran.si.

Svjetlana Kolić-Vehovec, Sonja Pečjak, Neža Ajdišek in Barbara Rončević, Razlike med spoloma v (meta)kognitivnih in motivacijsko emocionalnih dejavnikih bralnega razumevanja. *Psihološka obzorja* 17, 2018, 4, str. 89–116.

Susie Loraine, *Vocabulary development*. Super duper handouts number 149. Greenville 2008.

Mira Krajnc Ivič, Razumevanje besedil. 7. gradnik. V: Dragica Haramija (ur.), *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. Maribor, Ljubljana 2020, str. 189–210. Pridobljeno 22. 12. 2022, <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/515>.

Simona Kranjc, Slovnicična zmožnost otrok na besedotvorni ravni. *Jezik in slovnstvo* 1995/96, 41, 6, str. 309–326. Pridobljeno 6. 5. 2023, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PKX53MCI>.

Martina Križaj, Marja Bešter Turk, 2018. *Jezikovni pouk: čemu, kaj in kako?* Ljubljana: Rokus Klett.

Olga Kunst Gnamuš, *Govorno dejanje – družbeno dejanje: komunikacijski model jezikovne vzgoje*. Ljubljana 1984.

Jože Lipnik, Radomir Matić, *Metodika govorne vzgoje: priročnik za delo vzgojiteljic in staršev*. Maribor 1993.

Ljubica Marjanovič Umek, Urška Fekonja Peklaj in Sonja Pečjak, *Govor in branje otrok: ocenjevanje in spodbujanje*. Ljubljana 2012.

Ljubica Marjanovič Umek, Urška Fekonja, Zgodnji govorni razvoj: Varovalni in dejavniki tveganja v družinskem okolju. *Javno zdravje* 2, 2019, str. 1–13. Pridobljeno 26. 4. 2023, https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/marjanovic_umek_et_al._jz_2019_02.pdf

Paul Nation, *Learning vocabulary in another language*. Cambridge 2001.

Bogdan Novak, Simon Lenarčič, *Kuharska enciklopedija: svet gastronomije od A do Ž*. Ljubljana 2009.

Sonja Pečjak, *Psihološki vidiki bralne pismenosti. Od teorije k praksi*. Ljubljana 2012.

Tomaž Petek, Vpogled v razumevanje besedišča učencev 8. razreda. V: Tomaž Petek (ur.), *Bralno razumevanje na preizkušnji*. Ljubljana 2022, str. 97–128. Pridobljeno 26. 4. 2023, <https://zalozba.pef.uni-lj.si/index.php/zalozba/catalog/view/199/460/485-1>.

Program osnovna šola. Družba. Učni načrt. Ljubljana 2011. Pridobljeno 22. 4. 2023, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_druzba_OS.pdf

Program osnovna šola. Matematika. Učni načrt. Ljubljana 2011. Pridobljeno 22. 4. 2023, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_matematika.pdf

Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja). Ljubljana 2018. Pridobljeno 22. 4. 2023, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf.

Program osnovna šola. Spoznavanje okolja. Učni načrt. Ljubljana 2011. Pridobljeno 22. 4. 2023, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_spoznavanje_okolja_pop.pdf

Metka Pušenjak (ur.), *Pastirica žgance kuha*. Ljubljana 2022.

Alenka Rot Vrhovec, Besedišče učencev 5. razreda. V: Tomaž Petek (ur.), *Bralno razumevanje na preizkušnji*. Ljubljana 2022, str. 69–96. Pridobljeno 26. 4. 2023, <https://zalozba.pef.uni-lj.si/index.php/zalozba/catalog/view/199/460/485-1>.

SEJO = Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje. Ljubljana 2011. Pridobljeno 12. 12. 2023, <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-komplet-za-splet.pdf>.

Marko Snoj (ur.), *Slovenski etimološki slovar*, 3. izd. Ljubljana 2016.

SSKJ 2 = Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Pridobljeno 8. 5. 2023, <http://www.fran.si/>.

Zala Stanonik (ur.), *Slovenske pripovedke*. Maribor 2022.

Irena Stramljič Breznik, Umetnostno besedilo kot izhodišče za obravnavo besedotvorja osnovnišoli. *Jezik in slovstvo* 39, 1993/94, 7–8, str. 341–345. Pridobljeno 6. 5. 2023, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-5S6MXJ79/3ab54c6c-2f84-481b-85a2-ee35d1127ae8/PDF>.

Irena Stramljič Breznik, Kaša in nekatere močnate jedi v slovenskih frazemih. V: Marko Jesenšek (ur.), *Jeziki, literature in kulture v stiku: ob 200-letnici M. J. Lermontova, 110-letnici Srečka Kosovela in 100-letnici Vitomila Zupana*. Maribor 2014, str. 191–207.

Irena Stramljič Breznik, *Besedotvorje: teoretično, praktično in didaktično*. Maribor 2020.

Blanka Tivadar, Prisiljeni v okus: družbeno strukturiranje prehranjevalnih navad, *Emzin: revija za kulturo*, XIV, 3–4, str. 113–115.

Jerca Vogel, Jezikovna kulturna zavest pri pouku maternega/prvega jezika, *Jezik in slovstvo* 59, 4, str. 3–14. Pridobljeno, 12. 4. 2023, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-EVZMWPWF>.

Ines Voršič, Marija Ropič Kop, Besedišče: 5. gradnik. V: Dragica Haramija (ur.). *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. Maribor, Ljubljana 2020, str. 139–157. Pridobljeno 22. 12. 2022, <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/515>.

SLOVENSKA KULINARIČNA DEDIŠČINA KOT IZHODIŠČE ZA RAZVIJANJE POIMENOVALNE ZMOŽNOSTI NA RAZREDNI STOPNJI

Povzetek

Prispevek bistvena spoznanja etnoloških študij o prehranski dediščini Slovencev povezuje z jezikovnodidaktičnim vidikom razvijanja poimenovalne zmožnosti in pokaže, kako je pri načrtnem razvijanju leksikalnih spretnosti na razredni stopnji mogoče učinkovito povezati književni in jezikovni pouk – na osnovi ljudskih pesmi in kuharskih receptov, ki odslikavajo kulinarčno dediščino, upoštevajoč otroškega naslovnika. Kot primerno izhodišče je bila izbrana zbirka *Pastirica žgance kuha* (Pušenjak 2022), ki prinaša izbor dvanajstih ljudskih pesmi, ki omenjajo določeno jed ali živilo, in kuharskih receptov, ki predstavijo postopek priprave omenjene ali podobne jedi. Tematsko polje slovenske narodne kuhinje je zelo široko in nudi številne možnosti za navajanje knjižnih besed istega tematskega polja, prehranska leksika pa je preprosto izhodišče za tvorbo besed, kot jih narekujejo zlasti cilji, povezani z besedotvorjem. Navezava ljudskih pesemskih besedil in kuharskih receptov narodnih jedi je funkcionalna posebej za spoznavanje tvorjenk izsamostalniške pridevniške izpeljave s pomenom snovnosti (npr. *ajda* → *ajdov*, *krompir* → *krompirjev*, *mleko* → *mlečen*, *riba* → *ribji*), modifikacijske samostalniške izpeljave s pomenom manjšalnosti (npr. *potica* → *potička*, *presta* → *prestica*, *piškot* → *piškotek*, *žganec* → *žganček*), spoznavanje pridevniških izpeljank iz samostalnikov za svojino (npr. *kuhar* → *kuharjev*, *kuharica* → *kuharičin*, *pek* → *pekov*, *pekovka* → *pekovkin*), samostalniških izpeljank iz glagolov za pomen dejanja (npr. *brbotati* → *brbot*, *brbotanje*; *kuhati* → *kuha*, *kuhanje*), opazovanje in usvajanje odnosov med besedami (npr. *žito*: *ajda*, *koruza*, *pšenica*; *figa* – *smokva*; *hladen* – *topel*, *kuhan* – *surov*), dopolnjevanje besednih družin (npr. *krompir*, *krompirjev*, *krompirjevka*, *krompirjevec*, *krompirišče*). Učenci že ob prebiranju sestavin spoznavajo splošno besedišče s področja prehrane (npr. *moka*, *mleko*, *olje*, *repa*), obenem pa prihajajo v stik s t. i. etnološkim besedjem (npr. *potica*, *močnik*, *usukanci*). Ob enobesednih se poučijo tudi o večbesednih (npr. *kisla repa*, *lovorov list*) leksemih in spoznajo besede oz. besedne zveze s prenesenim pomenom (npr. *leteči žganci*). Prispevek pokaže, kako lahko učenci dosegajo leksikalno kompetenco in hkrati spoznavajo dediščino kot del tradicije ter narodne identitete, ob tem pa razvijajo tudi spoštljiv odnos do nje in jo dojemajo kot nujno spremljevalko sodobnega življenja. Vključevanje kulturne dediščine v pouk je doprinos k njenemu ohranjanju. Učenci z razvijanjem pozitivnega odnosa do jezika in kulture svojega naroda razvijajo tudi pozitiven odnos do drugih kultur in jezikov drugih narodov.

SLOVENIAN CULINARY HERITAGE AS A STARTING POINT FOR DEVELOPING NAMING SKILLS AT CLASSROOM LEVEL

Summary

This article connects the essential findings of ethnological studies on the food heritage of Slovenians with the linguistic-didactic aspect of developing naming skills and shows how literature and language teaching can be effectively combined in the planned development of lexical skills at the classroom level – on the basis of folk songs and cooking recipes that reflect the culinary heritage, taking into account the child's addressee. The article also shows how the lexical skills of the children can be developed in a planned way. The collection *Pastirica žganice kuha* (Pušenjak 2022) was chosen as a suitable starting point, as it contains a selection of twelve folk songs that mention a particular dish or foodstuff, and cooking recipes that present the process of preparing that dish or a similar one. The thematic field of Slovenian folk cuisine is very broad and offers many possibilities for citing book-length words from the same thematic field, and the food lexicon is simply a starting point for the formation of words, as dictated in particular by vocabulary-building objectives. The linking of folk song lyrics and cooking recipes of folk dishes is functional especially for the recognition of the formations of the adjectival derivative with the meaning of materiality (e.g. *buckwheat* → *buckwheat*, *potato* → *potato*, *milk* → *milky*, *fish* → *fishy*), modifiable noun derivations with the meaning of diminutive (e.g. *potica* (*cake*) → *potička* (*smaller cake*), *presta* (*pretzel*) → *prestica* (*smaller pretzel*), *biscuit* → *cookie*, *žganec* (*spoonbread*) → *žganček* (*smaller spoonbread*)), learning adjectival derivatives of nouns for possessive adjectives (e.g. *cook* → *cook's*, *baker* → *baker's*), noun derivatives of verbs for the meaning of an action (e.g. *to babble* → *blubber*, *babbling*; *to cook* → *cook*, *cooking*), observing and learning the relationships between words (e.g. *cereal*: *buckwheat*, *maize*, *wheat*; *fig* – *fig (tree)*; *cold* – *warm*, *cooked* – *raw*), completing word families (e.g. *potato*, *potato plant*, *potato field*).

While reading the ingredients, the pupils are already familiarising themselves with general food vocabulary (e.g. *flour*, *milk*, *oil*, *turnip*) and are also coming into contact with so-called ethnological vocabulary (e.g. *potica* (*cake*), *močnik* (*mush*), *usukanci* (*small rolls*)). Alongside the single-word lexemes, they are also learning about multi-word lexemes (e.g. *sour turnip*, *laurel leaf*) and are getting to know the words or words of the figurative meaning (e.g. *leteči žganci* (*flying spoonbread*)). The article shows how pupils can achieve lexical competence and at the same time learn about heritage as part of tradition and national identity, while also developing a respectful attitude towards it and seeing it as a necessary companion to modern life. Integrating cultural heritage into the classroom is a contribution to its preservation. By developing a positive attitude towards the language and culture of their own nation, pupils also develop a positive attitude towards other cultures and languages of other nations.

DAS KULINARISCHE ERBE SLOWENIENS ALS AUSGANGSPUNKT FÜR DIE ENTWICKLUNG VON BENENNUNGSKOMPETENZEN AUF KLASSENEBENE

Zusammenfassung

Der Artikel verbindet die wesentlichen Erkenntnisse ethnologischer Studien über das kulinarische Erbe der Slowenen mit dem sprachdidaktischen Aspekt der Entwicklung von Benennungskompetenzen und zeigt auf, wie Literatur- und Sprachunterricht bei der geplanten Entwicklung lexikalischer Kompetenzen auf Klassenebene effektiv kombiniert werden können – auf der Grundlage von Volksliedern und Kochrezepten, die das kulinarische Erbe widerspiegeln, unter Berücksichtigung des kindlichen Adressaten. Als geeigneter Ausgangspunkt wurde die Sammlung *Pastirica žgance kuha* (Pušenjak 2022) gewählt, die eine Auswahl von zwölf Volksliedern enthält, in denen ein bestimmtes Gericht oder Lebensmittel erwähnt wird, sowie Kochrezepte, die den Prozess der Zubereitung dieses oder eines ähnlichen Gerichts darstellen. Das Themenfeld der slowenischen Volksküche ist sehr breit gefächert und bietet viele Möglichkeiten, Wörter aus demselben Themenfeld in Buchform zu zitieren, und das Lebensmittellexikon ist lediglich ein Ausgangspunkt für die Wortbildung, wie sie insbesondere durch die Ziele des Wortschatzaufbaus vorgegeben ist. Die Verknüpfung von Volksliedertexten und Kochrezepten von Volksgerichten ist vor allem für die Erkennung der Formationen der adjektivischen Ableitung mit der Bedeutung von Materialität funktional (z. B. *Buchweizen* → *Buchweizen*, *Kartoffel* → *Kartoffel*, *Milch* → *milchig*, *Fisch* → *fischig*), modifizierende Substantivableitungen mit der Bedeutung des Diminutivs (z.B. *Potitze* → *kleine Potitze*, *Brezel* → *kleine Brezel*, *Keks* → *Kekschen*, *Sterz* → *kleiner Sterz*), das Lernen von adjektivischen Ableitungen von Substantiven für Possessivpronomen (z. B. *Koch* → *vom Koch*, *Köchin* → *von der Köchin*, *Bäcker* → *vom Bäcker*, *Bäckerin* → *von der Bäckerin*), Lernen von Substantivableitungen von Verben für die Bedeutung einer Handlung (z. B. *babbeln* → *Brummeln*, *babbeln*; *kochen* → *Kochen* → *kochen*), Lernen der Beziehungen zwischen Wörtern (z. B. *kochen* → *Kochen* → *kochen*), Beobachten und Erlernen der Beziehungen zwischen den Wörtern (z. B. *Getreide*: *Buchweizen*, *Mais*, *Weizen*; *Feige* – *Feigenbaum*; *kalt* – *warm*, *gekocht* – *roh*), Vervollständigung von Wortfamilien (z. B. *Kartoffel*, *Kartoffelpflanze*, *Kartoffelstaude*, *Kartoffelbeet*).

Bereits beim Lesen der Zutaten machen sich die Schüler mit dem allgemeinen Lebensmittelwortschatz vertraut (z.B. *Mehl*, *Milch*, *Öl*, *Rübe*) und kommen auch mit dem so genannten ethnologischen Wortschatz in Berührung (z.B. *potica* (*Potitze*), *močnik* (*Mehlbrei*), *usukanci* (*Nockerln*)). Neben den Einwortlexemen lernen sie auch Mehrwortlexeme kennen (z.B. saure Rübe, Lorbeerblatt) und lernen die Wörter bzw. Begriffe mit figurative Bedeutung kennen (z. B. *fliegender Sterz*). Der Artikel zeigt, wie Schülerinnen und Schüler lexikalische Kompetenz erlangen und gleichzeitig etwas über das kulturelle Erbe als Teil der Tradition und der nationalen Identität lernen können, während sie gleichzeitig eine respektvolle Haltung ihm gegenüber entwickeln und es als notwendigen Begleiter des modernen Lebens betrachten. Die Einbeziehung des kulturellen Erbes in den Unterricht ist ein Beitrag zu seiner Erhaltung. Indem die Schüler eine positive Einstellung zur Sprache und Kultur ihrer eigenen Nation entwickeln, entwickeln sie auch eine positive Einstellung zu anderen Kulturen und Sprachen anderer Nationen.